

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 15

Рівне – 2009

Збірник наукових праць “Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії”
Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету . Випуск 15 . –
Рівне : Рівненський державний гуманітарний університет , 2009 . – 311 с .

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан Михайлович, професор, член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук, ректор Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна, кандидат історичних наук, професор (м. Рівне).

Науковий редактор:

Троян Сергій Станіславович, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Члени редколегії:

Жилюк Сергій Іванович, доктор історичних наук, професор (м. Острог).

Киридон Алла Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Київ).

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський).

Стоколос Надія Георгіївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне).

Фісанов Володимир Петрович, доктор історичних наук, професор (м. Чернівці).

Чухліб Тарас Васильович, доктор історичних наук (м. Київ).

Швецова-Водка Галина Миколаївна, доктор історичних наук, професор (м. Рівне);

Шеретюк Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне).

Згідно постанови президії ВАК України часопис „Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії” визнано фаховим виданням у галузі історичних наук

Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 5 від 26 грудня 2008 р.

За достовірність фактів, дат, назв і т.п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не співпадати з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2009

24. Сиротенко В. Як створювався гімн „Ще не вмерла Україна” // Патріот України. – 2001. – 5-18 квітня.
25. Сиротенко В. „Ще не вмерли України...” // Наука і суспільство. – 2001. – №3-4. – С. 38-41; № 5-6. – С. 34-41.
26. Сиротенко В. Рядки „Ще не вмерли України ні слава, ні воля” написав... не Павло Чубинський // Газета „2000”. – 2004. – 21 березня.
27. Український радянський енциклопедичний словник. – Т. 3. – К., 1987.
28. Федас Й. Ювілей Павла Чубинського // Народна творчість та етнографія. – 1989. – № 3. – С. 79-81.
29. Федас Й. Народна культура як феномен // Минуле і сучасне Волині й Полісся: народна культура – шлях до себе. Збірник наукових праць. – Луцьк, 2003. – С. 24-27.
30. Чередниченко Д. У земляків П.Чубинського // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 5. – С. 69-71.
31. Чередниченко Д. „Ще не вмерла Україна” // Культура і життя. – 1991. – 17 серпня.
32. Чередниченко Дмитро. Від патріотичних пісень до національного гімну (Історія створення пісні „Ще не вмерла Україна”) // Українська мова і література в школі. – 1991. – № 12. – С. 40-43.
33. Чередниченко Д. Павло Чубинський // Київська старовина. – 1992. – № 6. – С. 47-59.
34. Чередниченко Д. А гімн є! Наш історичний, національний // Літературна Україна. – 1996. – 26 грудня.
35. Чередниченко Д. Ловці свічада // Рідна школа. – 1999. – № 1. – С. 16-20.
36. Чередниченко Д. Слова, що пронизують віки // Україна. – 1999. – № 9. – С. 40-41.
37. Чередниченко Д. Деякі штрихи до історії українського національного гімну // Народна газета. – 2003. – 26 березня – 2 квітня.
38. Чередниченко Д. Безсмертне слово поета як основа народної пісні і державного гімну України (До 165-річчя від дня народження Павла Чубинського) // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 1. – С. 18-21.
39. Чередниченко Д. Павло Чубинський. – К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 2005. – 376 с.
40. Чубинський П. Мудрість віків. – Т. 1. – К.: Мистецтво, 1995. – Обкладинка. – С. 4.
41. Чубинський Павло Платонович (1839-1884). Український етнограф, фольклорист, культурно-освітній діяч // Огородник І.В., Русин М.Ю. Українська філософія в іменах. – К.: Либідь, 1997.
42. Шевчук С. Архангельське заслання – період становлення Павла Чубинського як етнографа та фольклориста // Народна творчість та етнографія. – 2004. – С. 3-12.

УДК 94:281.9 (477): 930.1

А.Кукурудза

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВ'Я НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 20-Х РР. ХХ СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Тематика вивчення демократичних тенденцій у розвитку православ'я 20-х рр. ХХ ст. присутня в багатьох історико-релігійнознавчих дослідженнях розвитку православної церкви. Але окремо дана проблема впродовж тривалого часу залишалася не висвітленою, то ж вивчаючи її історіографію варто зосередитися на відповідних аспектах різних напрацювань історичної думки. Своєрідні концептуальні підходи до висвітлення аспектів демократичних тенденцій у розвитку православ'я 20-х рр. ХХ ст. в рамках цілісних досліджень спонукають визначити, принаймні, три основних комплекси в історіографії проблеми: доробок радянських, зарубіжних і сучасних вітчизняних вчених.

Вивченню питання модернізації релігії в сучасних їм умовах присвячені дослідження радянських вчених 60–80 рр. ХХ ст., у рамках критичного аналізу еволюції православ'я, це, зокрема, праці П.К.Курочкина, М.С.Гордієнка, Є.Ф.Грекулова, А.А.Шишкіна, В.Є.Тітова [76; 30; 31; 123]. Ці автори так чи інакше торкалися проблеми церковних реформ 20-х рр. ХХ ст. як етапу загальноправославного оновлення. Проте, з причин політичного та ідеологічного характеру, вони оцінювали їх з точки зору розколу єдиної РПЦ, що цілком відповідало централістській політиці в СРСР.

Зазначені студії не відтворюють повної картини демократизації православного церковного життя. У своїх працях автори радянської доби здебільшого зосереджувалися на висвітленні особливостей православної ідеології, прагнули виявити, завдяки чому вона приваблює людей, та розкрити характер трансформацій у церковно-релігійній сфері. Як правило, головна увага вказаних авторів зосереджена на висвітленні лише незначних нововведень у консервативне російське православ'я, які реально не модернізували його традиціоналістського змісту.

Детально питання реформ у православній церкві на прикладі оновлення висвітлене в монографії А.А.Шишкіна [136]. Автор заглиблюється в інституалізаційні особливості оновленського реформаторства, аналізує програми і демократизаційні розробки реформаторів [136, с. 102–105]. У вказаній праці класифіковані реформи, які пропонувалися оновленнями [136, с. 159–184]. Але, незважаючи на широке висвітлення програмних документів і розробок реформаторів, наведених в дослідженні, головний акцент зроблений на ролі більшовицької партії і розпочатої нею антирелігійної кампанії.

Серед радянських досліджень проблематика церковної демократизації знайшла відображення в дослідженні М.П.Краснікова, де автор висвітлює генезу релігійного реформаторства в Україні [72, с. 20]. Частково ці ж питання підняті у висвітлених автором проблемах політичної і соціальної переорієнтації церкви.

Приєднання до СРСР західноукраїнських земель у 1939 р. із православним населенням спонукало радянських дослідників до вивчення особливостей релігійного життя у цьому регіоні, але вони несуть на собі відбиток комуністичного ставлення до церкви, як, наприклад, робота М.Гайковського [26]. У праці К.Дмитрука можна знайти лише згадки про православне церковне життя на Волині у 20-х рр. ХХ ст. на тлі критики

українського націоналістичного руху й участі в ньому духовенства [34]. Підсумовуючи доробок радянських дослідників, варто наголосити, що їх висновки про демократичні зрушення в розвитку церкви 1920-х рр. трактуються переважно як антиканонічні, націоналістичні і розкольніцькі.

Значний внесок у дослідження церковного життя на українських землях здійснений зарубіжними істориками. Зокрема, зарубіжна українська історіографія представлена в першу чергу науковими студіями дослідників історії українського православ'я Н.Полонської-Василенко [100], О.Воронина [23], Т.Міненка [87], Ю.Федоріва [128]. І.Власовським здійснене дослідження розвитку української православної церкви з її реформами як в УСРР [19], так і на Волині [20]. Окрема праця автора присвячена демократичності українського православ'я [21]. Вартісним джерелом з вивчення історії Православної церкви в Польщі у 20-х рр. є дослідження архієпископа Олексія, де автор як учасник церковного життя 20-х рр. XX ст. приводить багато фактів боротьби консерваторів із православним модернізмом [2]. О.Лотоцький у своєму дослідженні «Автокефалія» здійснює обґрунтування принципів церковної незалежності, що відображало розвиток автокефалізаційних ідей у колах української інтелігенції і духовенства [81]. У другому томі монографії автор наводить численні приклади розвитку національних церков і демократичних перетворень у них [82]. В статті «Церква в СРСР» О.Лотоцький детально зупиняється на особливостях переслідування православ'я в радянській державі [83].

Цікавою для висвітлення проблеми є праця сучасної дослідниці О.Хомчук, яка у своїй роботі піднімає багато важливих проблем Вселенського православ'я і православної діаспори [131]. Фундаментальні дослідження, які розкривають особливості церковного життя в 20-х рр., зроблені канадським вченим Б.Боцюрківим [140]. Автор об'єктивно висвітлює труднощі розвитку православних церков в УСРР, торкаючись і проблем їх реформування.

Розпад Радянського Союзу й демократичні перетворення на його теренах спричинили появу нових підходів у творах російських церковних дослідників. Це стосується і спеціальних історичних досліджень, які розробляють проблему розвитку православ'я у 20-х рр. XX ст. [25; 84; 1; 18; 89]. Так, М.Шкаровський, висвітлюючи причини розколів РПЦ, зупиняє авторську увагу на проблемі церковного реформування, аналізує різні течії російського православ'я [137; 138]. Своєрідні особливості розвитку православ'я в 20-х рр. досліджені О.Шахназаровим [134]. Фундаментальною працею з історії РПЦ, у тому числі й процесів демократизації в ній, є монографія канадського вченого російського походження Д.Поспеловського «Русская православная церковь в XX веке» [103].

Аналогічні якісні процеси простежуються і в роботах польських дослідників у висвітленні проблем історії Православної церкви в Польщі впродовж 20-х рр. XX ст. На зміну суб'єктивному розглядові історичних фактів прийшов процес впровадження принципів об'єктивності у висвітленні раніше замовчуваних тем [142]. Якісні зміни у висвітленні розвитку православ'я у Польщі в 20-х рр. XX ст. репрезентує монографія Р.Тожецького [143], в якій велику увагу приділено українцям та спробам демократичних зрушень у розвитку церковної структури. Окремі аспекти українського церковно-демократичного руху 20-х рр. XX ст. розглядають у своїх працях також З.Добржинський, М.Сивіцький [141; 144].

Окремо варто виділити конфесійні дослідження, присвячені УАПЦ, митрополита Липківського [78] та Д.Бурка [16; 17], в яких містяться свідчення очевидців, безпосередні враження, спогади, цікаві факти, які розкривають особливості інституційних процесів у православ'ї в УСРР.

Переважно тенденційний характер мають праці з історії православної церкви 1920-х рр., написані російськими дослідниками з середовища РПЦ, які забарвлені негативною оцінкою будь-яких змін у церковній структурі [102; 113; 122]. Характеризуючи реформаційні підходи УАПЦ до церковної структури, протоієрей К.Фомін зводить її національно-модерніське підґрунтя до провінційного націоналізму [129, с. 50]. Дослідження В.Ципіна, присвячене розвитку РПЦ у XX ст. і видане Московським патріархатом, значно ширше аналізує причину обновленського руху в православ'ї, відмінності його проявів в Україні і Росії. У питанні незалежності української церкви автор залишається на шовіністичних позиціях [132, с. 69–114]. Механізми церковної демократизації, їх застосування в радянських умовах у виданнях Московського патріархату подаються однобоко, як критика порушення церковних канонів.

Дослідження різних аспектів церковного життя 20-х рр. XX ст. в Україні знайшли свій розвиток у працях сучасних вітчизняних вчених. Одними з перших статей з історії православ'я в 20-х рр., написаних на раніше закриті теми, стали публікації Ф.Турченка, О.Ігнатюші, Л.Пилявця, Ю.Ісиченка [127; 53; 93; 61]. В них здійснені перші спроби висвітлення невідомих моментів розвитку православ'я в радянській Україні.

На початку 90-х рр. XX ст. Б.Боцюрківим було визначено найголовніші пріоритети дослідження Українського православ'я, які посприяли науковому осягненню теми в Україні [15].

Важливим центром досліджень, які неодмінно торкалися проблеми демократизації православної церкви в Україні, стало створене в 1991 р. відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. Цієї ж проблематики торкалася й низка авторів у своїх виступах на міжнародних щорічних конференціях на тему «Історія релігій в Україні», організованих Львівським музеєм історії релігії.

Розглядати питання розвитку українського православ'я у 20-х рр. XX ст. в УСРР не можна без врахування сучасних вітчизняних досліджень, присвячених вивченню ключових питань громадянської історії 1920-1930 рр. – утвердження сталінської адміністративної системи, колективізації, індустріалізації. Це стосується колективної праці С.В.Кульчицького, Ю.І.Шаповала В.А.Греченка та ін. «Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938)» у рамках серії «Політична історія України. XX століття», де акцентовано увагу на масштабах деформації духовної сфери [99].

Теоретичне обґрунтування багатовекторності модернізаційних процесів в українському суспільстві 20–30-х років XX ст. міститься в статті В.Марочки [85, с. 45]. Автор наголошує, що підходи до вивчення розвитку суспільних інституцій в зазначений час залишаються далекими від модерніської проблематики, попри її важливість [85, с. 43], і цим зберігають актуальність її вивчення.

Такими науковцями, як Н.Стоколос [120], Л.Галуха [28; 29], В.Борщевич [14], Б.Савчук [110], В.Рожко [109], А.Стародуб [117], здійснені дослідження православ'я на Волині, його особливостей у 20-ті рр. XX ст.

Н.Стоколос в окремому дослідженні акцентує увагу на процесах українізації православ'я в Польщі та їх особливостях [121]. В монографії «Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.)» авторка розкриває зміст політики польської влади щодо православної церкви, характеризує глибинні трансформації релігійного життя на західноукраїнських землях в контексті як державно-церковних процесів, так і внутрішньоцерковного розвитку розглядуваного періоду [120].

В.Борщевичем було зроблено акценти на процесах взаємодії національних сил і православного духовенства та віруючих на Волині у 20-х рр. XX ст. [14, с. 70–95].

А.Стародуб аналізує процес зіткнення українських, російських та польських інтересів у період інституціоналізаційного оформлення Православної церкви в Польщі [117]. Окремі дослідження релігійної ситуації у 20-х рр. XX ст. піднімають питання державно-церковних відносин на західноукраїнських землях [22]. Водночас слід зазначити, що у вивченні розвитку православ'я на Волині недостатньо висвітленими залишаються питання сприйняття західноукраїнським духовенством ідеї соборності, програм, які передбачали її впровадження, спроб західноукраїнської громадськості залучитися до церковно-організаційних процесів.

Якщо розвиток православної церкви на Волині в 1920-х рр. досліджений досить ґрунтовно, то особливості православ'я в Холмщині, Закарпатті і Буковині в цей час практично не розкриті. Можна виділити лише окремі видання та статті, що піднімають дану проблему [24;74;75;101]. Цей аспект релігійного життя на західноукраїнських землях потребує особливої уваги.

Значний внесок у вивчення особливостей розвитку православної церкви на українських землях в зазначений період зроблено у фундаментальному дослідженні О.Сагана «Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан». У цій праці автор на широкому матеріалі торкається практично всіх сторін розвитку православної церкви у світі. В рамках нашого дослідження з цієї роботи важливо виділити проблему православного оновлення, його генезу, шляхи реалізації і причини невдач [111, с. 374–381]. О.Саганом ці процеси висвітлені на прикладі розвитку Константинопольської патріархії, помісних національних церков із виділенням основних етапів, трансформаційних зрушень, конфліктів, які супроводжували розвиток демократизації церковного життя. Окремо в дослідженні розглядається проблема скликання Вселенського собору, визначено причини необхідності цього кроку та суперечки щодо характеру проведення [111, с. 412–424]. Велика увага цим вченим приділена розвитку національних церков, особливо в період динамічних церковних перетворень 20-х рр. XX ст., що представляє особливий інтерес для висвітленої історіографії [111, с. 295–297, 515–597].

Дослідження О.Ігнатуші присвячене проблемі церковної модернізації та оновлення в умовах інституційного розколу українського православ'я у 20-30-ті рр. XX ст. [52]. Вченим на численних архівних даних аналізується розвиток різних православних церков в УСРР, розкривається зміст їх відповіді на національні процеси [52, с. 296–349], більшовицьку модернізацію суспільства [52, с. 260–285] в окреслений період. У рамках поставленої проблеми це дослідження становить для нас найбільшу цінність. О.Ігнатуша детально висвітлює причини, характер і форми трансформації православних церков під впливом реформ у Вселенському православ'ї. Автор заглиблюється в особливості модерної структури українського православ'я та розвитку православних церков інших народів [52, с. 151–157]. У цьому процесі О.Ігнатушею виділяються зв'язки українських церков із міжнародними факторами релігійного життя та простежується їхній взаємовплив [52, с. 157–163]. Але додаткового вивчення потребують складні моменти функціонування новостворених колегіальних органів церковного керівництва. Особливо це стосується процесів в православ'ї на західноукраїнських землях.

Особливості реформ православних церков, проведення їх в адміністративній структурі і організації церковної мережі у 20-х рр. XX ст. розкрив на прикладі Обновленської церкви в Україні С.Жилок. У його дослідженні відображені механізми внутрішнього розвитку, особливості інституціоналізації, пристосування церковного апарату до умов радянської держави [40, с. 184–188]. С.Жилоком розкрито специфіку функціонування різних ланок церковних органів Української православної автокефальної синодальної церкви: Священного Синоду, соборів, благочинних і округових зібрань [40, с. 193–196]. Показано спроби реалізації церковним керівництвом програм реформування православ'я. У центрі уваги цього автора перебуває проблема церковного реформування і дії в цьому напрямку УПАСЦ [40, с. 207–208]. Таким чином, С.Жилоком здійснено фундаментальне дослідження інституційних особливостей, практичної діяльності і теоретичного підґрунтя обновленства в Україні в розглядуваний час, доведено закономірність його появи і розвитку в УСРР внаслідок необхідності проведення церковних реформ [40, с. 183]. Проте об'єктом дослідження у цій роботі є, в першу чергу, Обновленська церква, тоді як багато аналогічних реформаційних процесів відбувалося і в УАПЦ, і в Соборно-єпископській церкві. Саме це зумовлює необхідність порівняльного аналізу особливостей розвитку різних православних церков в УСРР у 1920-х рр.

Вагомим дослідженням із вивчення розвитку православної церкви в 20-ті роки XX ст. є дослідження А.Киридон [71]. У праці вченої відображаються, в першу чергу, особливості державно-церковних відносин в УСРР. На великому архівному матеріалі, значну частину з якого вперше введено в науковий обіг, у дослідженні проілюстровано особливості виникнення та внутрішнього розвитку різних православних церков в Україні. Особлива увага авторкою зосереджена на УАПЦ, особливостях її розвитку. Нею здійснено концептуальний аналіз еволюції ідеї автокефалії та її реалізації національним крилом духовенства та інтелігенції [71, с. 171–189]. Та все ж основним акцентом роботи залишаються відносини між більшовицькою владою і релігійними організаціями. А.Киридон детально описує механізми державного маніпулювання церковними процесами, розколами в релігійному середовищі й утворенням нових церков [71, с. 192]. Разом з тим багатий фактичний матеріал, який розкриває маловідомі сторінки церковного життя, робить працю А.Киридон цінною і для дослідження демократичних трансформацій православних церков. Окремі аспекти проблеми висвітлені авторкою у спеціальних статтях [206, с. 163, 344]. Авторці також належить історіографічно-методологічне видання «Держава – церква – суспільство» в якому піддано детальному аналізу наукові напрацювання та джерельну базу з розглядуваної проблеми [64].

У дослідженнях А.Зінченка проведено детальний аналіз особливостей виникнення та розвитку УАПЦ. У них, зокрема, знайшли відображення процеси округового церковного будівництва автокефальної церкви [45, с. 145–165], організаційні суперечки в середовищі церковного керівництва [44, с. 240–246], взаємовідносини між представниками УАПЦ та інших православних церков [45, с. 166–172], між УАПЦ і владою [45, с. 175–188]. Отже, перелічені дослідження становлять вартисний матеріал для висвітлення трансформацій православної церкви в УСРР 20-х рр. XX ст. Разом з тим комплексний розгляд різних православних церков, моделей їх розвитку в зазначений період не втрачає значення і потребує поглибленого опрацювання.

Власне проблему демократичних тенденцій у розвитку православ'я піднято у статті Т.Євсєєвої «Зародження християнської демократії в структурі Російської православної церкви в 1917 – 1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі» [35]. Розвитку цієї проблематики присвячена монографія А.Кукурудзи «Демократизація православ'я (український контекст)», де здійснено спробу висвітлити демократичні тенденції в різних регіонах України та національних автокефальних церквах [73].

Більшість сучасних істориків, підходячи до проблеми розкриття особливостей розвитку православної церкви в 20-х рр. XX ст., як правило, приділяють основну увагу процесові державно-церковних відносин (В.Силантьєв, В.Пашенко, А.Киридон, Л.Демидович ін.), тоді як власне церковно-інституційні процеси залишаються дещо в затінку на загальному фоні [114; 91; 33; 65]. Це додає актуальності вивченню саме історичної специфіки безпосередньо церковного розвитку, його модернізації і пов'язаних з цим змін.

Аналізуючи літературу з висвітлення різних аспектів церковного життя на українських землях у 20-х рр. XX ст., серед української історіографії можна виділити окремі групи дослідницької літератури.

Питання демократизації православної церкви торкаються деякі загальні дослідження з історії церкви в Україні в аналізі проблем православ'я зазначеного періоду [62]. Багато фактичного матеріалу стосовно особливостей розвитку православ'я у 1920-х рр. наводиться в працях архієпископа УАПЦ Ігоря Ісиченка [60]. В них висвітлено загальну картину розвитку православної церкви в зазначений період і лише частково піднімаються питання церковної демократизації. Але саме явище собороправності і його роль у церковному житті 1920-х рр. повністю не розкривається.

Сучасні наукові дослідження виробили історіографічні напрацювання з проблематики розвитку православної церкви 20-х рр. XX ст., в яких зафіксовано відсутність окремого напрямку досліджень, присвяченого проблемам церковного реформування [57; 69; 124].

Наступну значну групу досліджень, які піднімають проблеми православного життя 20-х рр. XX ст., складають праці державно-церковних відносин, яким у сучасній історіографії приділяється особлива увага. В першу чергу варто згадати дослідження В.Сленського [37], в якому, окрім державно-церковних відносин, піднімаються й окремі питання церковних трансформацій в 20-х рр. XX ст. Такі автори як В.Силантьєв, С.Осиповський панорамно відображають картину державно-церковних відносин [115; 90]. Окремі автори акцентують увагу на державно-церковних відносинах у певних регіонах, виділяючи і особливості церковної структури [130; 27; 48], чи на репресіях проти окремих особистостей і духовенства [106; 5; 42]. Г.Лаврик і М.Щербань зосереджуються на правовому регулюванні релігійного життя в УСРР [77; 130].

У дослідженні теми розвитку православної церкви в Україні 20-х рр. XX ст. багато науковців акцентують увагу на церковній структурі в певному регіоні. За цим підходом у дослідженнях висвітлюється специфіка окремих питань демократичного життя православних церков зазначеного періоду на джерельній базі регіональних архівів [75; 79; 80]. Такі автори як О.Форостюк, Р.Белоглазов, О.Балязова, Б.Змерзлий досліджують історію православної церкви в південно-східному регіоні, частково звертаючись до проблем її реформування [130; 6; 3; 50]. Проблема демократизації церкви на півдні України присвячені окремі статті О.Ігнатуші [54, 56]. Загальні видання, присвячені міжконфесійним відносинам на півдні України, теж не оминають аспектів реформаційних зрушень у православ'ї 20-х рр. [86]. Специфіки церковного життя 20-х рр. торкаються й окремі регіональні довідникові видання [108].

Вивчення особистостей церковної сфери складає значну частину сучасної історіографії з питання розвитку православного церковного життя 1920-х рр. Матеріали цієї групи досліджень стосуються діяльності провідних лідерів, ієрархів православного руху. Як правило, ці напрацювання торкаються і реформаторських поглядів цих діячів та їх впливу на демократизацію церковної сфери [32; 126; 104]. Окремо здійснюються дослідження творчої спадщини видатних ідеологів церковного руху [46; 112; 116]. В.Борщевичем досліджено біографії видатних представників волинського духовенства [13]. Н.Стоколос висвітлила роль А.Річинського в боротьбі за демократизацію Православної церкви в Польщі [119]. З-поміж інших досліджень варто виділити біографічну роботу А.Зінченка, присвячену ієрархам УАПЦ [47].

Науковий розгляд національної і соціально-культурної сторін розвитку православ'я в Україні 20-х рр. XX ст. доповнює історіографічний доробок висвітлення демократизаційних чинників розвитку релігії в цей час [11; 36 59]. Література цієї групи поєднує аналіз впливу на церкву як національного піднесення, що його переживав український соціум впродовж 20-х рр. XX ст., так і радянського культурного і соціального будівництва, яке теж накладало свій вагомий відбиток на релігійну сферу.

Наявність в українському православ'ї зазначеного часу різних за своїм змістом і статусом православних церков спричинила появу спеціальних досліджень, присвячених історії розвитку саме окремо взятих церковних інституцій: обновленської [40; 7; 49; 68], УАПЦ [58; 4; 12], РПЦ [118; 10; 92], інших православних церков [70; 125; 96]. Вивчення особливостей Обновленської церкви часто спонукає до аналізу проблем церковних реформ [38; 41; 39; 63]. Значна частина наукових розвідок присвячена причинам розділеності православ'я в Україні і його особливостям, взаємовідносинам між церквами [135; 55; 94; 67]. До цієї групи ми відносимо і розвідки з висвітлення діяльності соборів окремих православних церков 20-х рр., на яких розглядалися варіанти церковного реформування [105; 95; 107].

Окрему групу серед досліджень із вказаної проблематики складають археографічні і джерелознавчі роботи. Такі науковці як А.Киридон, С.Білокінь, О.Ігнатуша, Ю.Зінько та інші, працюючи над джерелознавчими студіями і оприлюднюючи раніше невідомі документи, значно поживили процес розкриття білих плям в історії розвитку православної церкви в Україні 20-х рр. XX ст. [51; 9; 98]. На основі раніше невисвітлених документів Ю.Шаповал, А.Киридон та Р.Піріг висвітлюють механізми державного регулювання церковного розвитку 20-х рр. [133; 66; 97].

Висвітлення дослідниками специфіки розвитку православної церкви у 20-х рр. XX ст. здійснюється на сторінках численних журналів: «Український історичний журнал», «Київська старовина», «Людина і світ» та інших. Окремі публікації торкаються проблематики, близької до розкриття особливостей демократизаційних чинників релігійного життя в окреслений час [8; 43; 88].

Підсумовуючи стан розробки питання демократизації православної церкви в Україні 20-х рр. XX ст., можна констатувати, що дослідження сучасних вітчизняних учених, зарубіжних науковців заповнили в першу чергу значні прогалини у висвітленні історії православних церков, їх взаємовідносин та стосунків із державою, акумулювали інформативний документальний матеріал. Проте можна стверджувати про створення в сучасній історіографії домінуючого напрямку наукових пошуків – дослідження відносин державно-партійних і висвітлення історії окремих церков. Ретельно з'ясовані форми та методи боротьби держави з церквою та релігійним світоглядом віруючих. В дослідженнях, присвячених історії православної церкви в окреслений час, демократичні трансформації церковних структур розглядаються опосередковано, поряд із розглядом інших процесів, головним чином на тлі державно-церковних відносин, процесів національно-церковного піднесення чи боротьби різних церков між собою. Як правило, демократичні зміни в церкві розцінюються як наслідок не її власне інституційного розвитку, а як прояви державного тиску на релігію, намагання послабити церкву зсередини, а невдачі та труднощі церковного будівництва 20-х рр. змушують дослідників часто списувати їх саме на спроби осучаснення та реформування церков.

Джерела та література

1. Алексеев В.А. Иллюзии и догмы. – М.: Политиздат, 1991. – 400 с.
2. Алексей, архиепископ. К истории Православной Церкви в Польше за десятилетие пребывания во главе её блаженнейшего митрополита Дионисия: 1923 – 1933. – Варшава: Синодальная типография, 1937. – 164 с.
3. Балягузова О.Ю. Розкол в Українському православ'ї у 1921 – 30 рр. (на матеріалах Півдня України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2006. – 20 с.
4. Басишина Л., Пилявець Л., Чуприна В. Переслідування УАПЦ // Український церковно-історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 59–67.
5. Бачинська К., Бачинський М. Мартиролог православного духовенства колишнього УРСР (1918–1954 рр.) // Різдво Христове 2000. Статті й матеріали. – Львів: Логос, 2001. – С. 72–89.
6. Белоглазов Р.М. Політика Радянської влади щодо релігійних конфесій у 1920-ті роки (за матеріалами Кримської АССР): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Х., 2002. – 13 с.
7. Білан Г.І. Обновленський рух в Україні 20 – 30 рр. XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 275 с.
8. Білокінь С. Розгром Київського єпархіального управління 1923 р. // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 90–106.
9. Білокінь С. Розстріляна справа архієпископів УАПЦ Володимира Самборського та Юрія Міхновського // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 37 – 51
10. Бобко Т.Г., Ігнатуша О.М. Стан парафій Російської православної церкви на Катеринославщині (20-і р. XX ст.) // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – Київ; Донецьк, 2001. – Вип. 16. – С. 120 – 125.
11. Боечко В.Ф. Церковні рухи 20–30 років ХХ століття та боротьба за відродження духовності і національної ідеї в Україні // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7. – С. 50 – 53.
12. Бондаренко В. УАПЦ: процес становлення // Людина і світ. – 1990. – № 8. – С. 15 – 18.
13. Борщевич В. Волинський пом'яник. – Рівне: [Б.в.], 2004. – 408 с.
14. Борщевич В. Українське церковне відродження на Волині (20-40 – ві рр. XX ст.). – Луцьк: Ред.-вид. відділ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 253 с.
15. Боцюрків Б. Проблеми досліджень історії релігії та церкви в Україні у міжвоєнний період: джерела та їх опрацювання // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 285 – 294.
16. Бурко Д. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. – Саунт-Бавнд – Брук, Н. Дж., США: Видавничий фонд Владики Мстислава, митрополита УАПЦ в діаспорі, 1988. – 386 с.
17. Бурко Д. Українська Церква під сучасним режимом (1920 – 30 рр.) // Церква і релігія в історії України. 50 літ після жовтневої революції (1917–1967): Зб. доп. Наукової конференції Українського вільного університету в Мюнхені (5–7 липня 1968 р.). – Мюнхен: [Б.в.], 1984. – Т. 11– 12. – С. 28 – 64.
18. Васильева О.Ю. РПЦ и советская власть в 1917–27 годах // Вопросы истории. – 1993. – №6. – С. 40–54.
19. Власовський І. Нарис історії Української православної церкви: У 4 т., 5 кн. – Київ: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.1. – 384 с.
20. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. – К.: Либідь, 1998. – Т.4. – Ч.2. – 398 с.
21. Власовський І. Як відбувалися собори в давній Українській православній Церкві. – Нью-Йорк: Українська Православна Церква в З.Д.А., Науково-богословський інститут, 1954. – 32 с.
22. Вовк Я.О. Політика Польської держави стосовно християнських конфесій (1918 – 1926 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 2006. – 21 с.
23. Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. – Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. – 136 с.
24. Гавриил (Кизина), игумен Православная церковь в Закарпатье (Век XX). – К.: Информационно-издательский центр Украинской Православной Церкви, 1999. – 198 с.
25. Гаврилова В.В. Философский анализ социальной доктрины Русской Православной Церкви в XX веке:

- Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. – Пермь, 2005. – 34 с.
26. Гайковський М.І. Реакційна діяльність православної церкви на Північній Буковині (1918–1940). – К.: Наукова думка, 1984. – 136 с.
 27. Галамай О.М. Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного ун-ту ім. М. Коцюбинського: 36. наук. пр. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2001. – Вип. III. – С. 81–83.
 28. Галуха Л.Ю. Проблеми здобуття автокефалії Православної церкви в Польщі та її визнання // Наукові записки. Історичні науки. – Острог. – 2003. – Випуск 3. – С. 198–203.
 29. Галуха Л.Ю. Юридично-правові основи діяльності Православної церкви в II Речі Посполитій // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк. – 2000. – № 3. – С. 134–138.
 30. Гордиенко Н.С. Современное русское православие. – Л.: Лениздат, 1987. – 304 с.
 31. Грекулов Е.Ф. Церковь, самодержавие, народ (2-я половина XIX – начало XX в.). – М.: Наука, 1969. – 183 с.
 32. Демиденко О. Справа архієпископа Пахомія: з історії антирелігійної політики на Чернігівщині на початку 1920-х рр. // Сіверянський літопис. – 2002. – № 2. – С. 56–59.
 33. Демидович Л.С. Політика радянської влади щодо православної церкви в Україні в період НЕПу (1921 – 1928 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 17 с.
 34. Дмитрук К. Свастика на сутанах. – К.: Вид-во політ. літ. України, 1973. – 342 с.
 35. Євсєєва Т.М. Зародження християнської демократії в структурі Російської православної церкви в 1917–1921 рр. (загальний та український аспект) // Український історичний журнал. – 2001 – №1. – С.107–121.
 36. Євсєєва Т.М. Російська православна церква в Україні 1917 – 1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – 299 с.
 37. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917 – 1990 рр.). – К.: [Б.в.], 1991. – 72 с.
 38. Жилюк С. Без апологетики. Витоки оновлення православної церкви в Україні. – Житомир: Полісся, 2000. – 164 с.
 39. Жилюк С.І. До питання про оновлення православ'я // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К.: Вид. центр КНЛУ, 2001. – Вип. 5. – С. 357 – 363.
 40. Жилюк С.І. Обновленська церква на Україні(1922-1938). – Рівне: РДГУ, 2002. – 384 с.
 41. Жилюк С., Киридон А. Соборноправність у контексті проблем православного церковного оновлення // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2006. – Вип. 8. – С. 59 – 64.
 42. Жилюк С. Справа архієпископа Орлика // Людина і світ. – 2002. – № 2. – С. 46–49.
 43. Зальмон Б.Й. Православ'я в Україні (1917-1938) // Український історичний журнал. – 2000. – №3. – С.120 – 128.
 44. Зінченко Арсен. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. – К.: Дніпро, 1997. – 410 с.
 45. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. – К.: Освіта, 1993. – 256 с.
 46. Зінченко А. Джерела формування визвольної концепції митрополита Василя Липківського // Матеріали читань, присвячених митрополиту Василю Липківському. Січень-червень 1996 р. (КДА). – К., 1997. – С. 11 – 31.
 47. Зінченко А. Ієрархи Української церкви: митрополит Миколай Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 156 с.
 48. Зінько Ю. Переслідування радянським режимом священнослужителів та віруючих на Вінниччині у 20–30-х рр. ХХ ст. // Політичні репресії на Поділлі в ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (23–24 листопада 2001 р.). – Вінниця: Велес, 2002. – С. 147–149.
 49. Змерзлий Б.В. Обновленческое движение в Крыму: 1922 – 1929 гг. // Крымский архив. – 1999. – № 4. – С. 164 – 177.
 50. Змерзлий Б.В. Політика Радянської держави щодо Російської Православної Церкви у Криму в 1921 – 1929 роках: Дис. ... канд. іст. наук:07.00.01. – Сімферополь, 2000. – 227 с.
 51. Ігнатуша А.Н. Фонд митрополита Кречетовича как источник изучения политических процессов в церкви и обществе // Проблемы политической истории Крыма: итоги и перспективы. – Симферополь, 1996. – С. 47 – 49.
 52. Ігнатуша О. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX–30-ті рр. ХХ ст.). – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.
 53. Ігнатуша О.М. До історії Української автокефальної православної церкви(1921 – 1930 рр.) // Питання історії СРСР. – Х.: Видавництво "Основа" при Харківському державному університеті, 1991. – Вип. 36. – С. 47 – 54.
 54. Ігнатуша О.М. Критичний огляд розвитку Синодальної церкви на Півдні України (20–30-ті роки ХХ ст.) // Архів. Документ. Історія. Сучасність. – Одеса, 2001. – Т. IV. – С. 214–221.
 55. Ігнатуша О. Православні церкви в Україні у 20-х рр. ХХ ст. та взаємини між ними // Український церковно-визвольний рух і утворення Української автокефальної православної церкви: Матеріали наук. конф. (Київ, 12 жовтня 1996) / За ред. А. Зінченка. – К.: Логос, 1997. – С. 121 – 138.
 56. Ігнатуша О. Проблеми, передані в спадщину. Православна церква на Катеринославщині часів Української держави (квітень – грудень 1918 р.) // Людина і світ. – 1998. – № 9. – С. 16 – 21.
 57. Ігнатуша О.М. Сучасна українська історіографія відносно православної Церкви та радянської держави(1920 – 1930-ті рр.) // Український історичний журнал. – 2006. – № 2. – С. 174 – 190.
 58. Ігнатуша О.М. Українська автокефальна православна церква (1917–1930 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Харків, 1993. – 255 с.
 59. Ігнатуша О.М. Церква та національне відродження // Українська революція: 1917 – початок 1918 рр. (Проблеми, пошуки, узагальнення). – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – С. 205–225.
 60. Ісіченко І. Загальна церковна історія: Курс лекцій для вищих духовних шкіл. – Харків: Акта, 2001. – 608 с.
 61. Ісіченко Ю. Українське православ'я: час вибору // Прапор. – 1990. – №12. – С. 136 – 152.

62. Історія релігії в Україні: У 10 т. / Ред. Колодний А., Климов В. –К.: Український центр духовної культури, 1999.– Т. 3: Українське православ'я. – 560 с.
63. Катунин Ю.А. О причинах возникновения обновленческого движения в русском православии // Культура народов Причерноморья. – 1997. – № 2. – С. 153 – 160.
64. Киридон А. Держава-церква-суспільство в радянській Україні. Історіографія, джерела, методологія дослідження. – К., 2007. – 94 с.
65. Киридон А.М. Державно-церковні відносини в радянській Україні (1917 – 1930 –ті роки): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. – К., 2006. – 34 с.
66. Киридон А.М. Документи «Окремої папки» ЦК КП(б)У як джерело з історії політики радянської влади щодо релігії і церкви // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 150 – 157.
67. Киридон А. Міжконфесійні відносини в радянській Україні (20 – 30-ті роки) // Історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 15 – 26.
68. Киридон А.М. Обновленство в Україні: причини виникнення та спроба періодизації // Історична пам'ять. – 2000. – № 1 – 2. – С. 152 – 160.
69. Киридон А.М. Православна церква в Україні ХХ ст.: сучасна вітчизняна історіографія проблеми // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: ОІУМ, 2001. – Т. 7 (9). – С. 710 – 715.
70. Киридон А.М. «Собор єпископів України» та «Діяльно-Христова Церква» як вияв оновлення церковного життя в умовах утвердження тоталітаризму // Історія релігії в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2000. – Кн.1. – С. 198 – 203.
71. Киридон А.М. Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – 384 с.
72. Красников Н.П. Социально-этическое воззрение русского православия в ХХ веке. – К.: Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 179 с.
73. Кукурудза А.Р. Демократизація православ'я 20-х рр. ХХ ст. (український контекст). – Рівне: видавець Зень О., 2008. – 249 с.
74. Кукурудза А.Р. Процеси в Буковинській митрополії кін. ХІХ – поч. ХХ ст. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія історичні науки. – Острог, 2007. – Вип. 8. – С. 416–423.
75. Кукурудза А. Холмська єпархія у 1917–1919 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2006. – Вип. 10. – С. 28–33.
76. Курочкин П.К. Эволюция современного русского православия. – М.: Мысль, 1971. – 270 с.
77. Лаврик Г.В. Правові аспекти вирішення релігійного питання в УРСР (20-ті рр. ХХ ст.) // Український селянин. – Черкаси. – 2003. – Вип.7. – С. 72 – 88.
78. Липківський Василь, митрополит. Історія Української православної церкви. – Вінніпег, 1961. – Розділ VII: Відродження Церкви в Україні(1917 – 1930). – 175 с.
79. Лисий А. Нариси історії Подільської (Вінницько-Брацлавської єпархії). 1795–1995. – Вінниця, 1995. – 120 с.
80. Лойко О. Релігійне життя на Поділлі в умовах НЕПу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Зб. наук. пр. Серія: Історія / За заг. ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця, 2001. – Вип. IV. – С. 94–97.
81. Лотоцький Олександр. Автокефалія / Українська Православна Церква Київського Патріархату. Репринтне видання: В 2 т. – К.: [Б.в.], 1999. – Т. 1: Засади автокефалії. – 206 с.
82. Лотоцький Олександр. Автокефалія / Українська Православна Церква Київського Патріархату. Репринтне видання: В 2 т. – К., 1999. – Т. 2: Нарис історії Автокефальних церков. – К.: [Б.в.] – 559 с.
83. Лотоцький О. Церква в СРСР // Церква і нарід. – 1937. – № 19. – С. 19. – С. 629 – 633; № 20. – С. 673 – 681; № 21. – С. 711 – 717.
84. Мазырин А.В. Внутренние конфликты в Русской Православной Церкви второй половины 1920-х – 1930 годов (в свете позиции высших иерархов): Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – М., 2005. – 26с.
85. Марочко В. Модернізація українського суспільства перехідного періоду 1920–30-х рр.: історико-теоретичний аспект // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – Вип. 8. – С. 43–51.
86. Міжконфесійні відносини на Півдні України ХVІІІ – ХХ століття / Бойко А.В., Ігнатуша О. М., Лиман І. І., Мільчев В. І. та ін. – Запоріжжя, 1999. – 252 с.
87. Міненко Т. Змагання за незалежнення Української православної церкви в ХХ ст. // Зб. праць Ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України. – Мюнхен: УВУ, 1988–1989. – С. 763 – 791.
88. Місінкевич Л.Л. Опір духовенства та віруючих більшовицькій політиці: ствердження державного атеїзму в 20 – 30-х років ХХ ст. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти(Збірник статей). – К.: Рідний край, 2005. – Вип. 31. – С. 63 – 78.
89. Одинцов М.И. Путь длиною в семь десятилетий: от конфронтации к сотрудничеству (государственно-церковные отношения в истории советского общества) // На пути к свободе совести / Сост. и общ. ред. Фурмана Д. Е. и о. Марка (Смирнова). – М.: Прогресс, 1989. – С. 29 – 71.
90. Осиповський С.М. Формування моделі державно-церковних відношень в Україні: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. – Сімферополь, 2006. – 17 с.
91. Пашенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні 1917-1930-ті роки. – Полтава: [Б.в.], 2004. – 334 с.
92. Пашенко В.О. Трагедія Руської православної церкви крізь долю її єпископів // Наукові праці історичного

- факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – Вип. XV. – С. 98 – 111.
93. Пилявець Л. Автокефалія православної церкви на Україні // Людина і світ. – 1990. – № 5. – С. 19 – 24
 94. Пилявець Л.Б. Взаємовідносини між православними церквами в Україні в умовах становлення тоталітаризму // Церква і національне відродження. К.: Інститут національних відносин і політології АН України, 1993. – С. 78 – 89.
 95. Пилявець Л. «Народ вийшов на церковну працю...». Перший український православний церковний Собор Київщини // Людина і світ. – 1997. – № 5 – 6. – С. 8 – 13.
 96. Пилявець Л. Хрещениця ДПУ. З історії Діяльно-Христової Церкви // Людина і світ. – 1992. – № 5–6. – С. 26–29.
 97. Пиріг Р.Я. Церква, партія, держава (Розтаємничені архівні джерела) // Релігійна традиція в духовному відродженні України. Матеріали Всеукр. наук. конф. – Полтава, 1992. – С. 85 – 86.
 98. Подкур Ю. Документи ВУЧК – ДПУ – НКВС як джерело до вивчення релігійного життя в Україні в 20 – 30-ті рр. // Християнство і культура: історія, традиції, сучасність. – Полтава: [Б.в.], 1998. – С. 112 – 116.
 99. Політична історія України. XX століття: У 6 т. / Редкол.: І.Ф.Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2003. – Т.3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938) / С.В.Кульчицький (кер.), Ю.І.Шаповал, В.А.Гречко та ін. – 445 с.
 100. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ. – Мюнхен: [Б.в.], 1964. – 127 с.
 101. Полянко О. Нарис з історії Православної Церкви на Буковині. – Чернівці: Зелена Буковина, 2001. – 56 с.
 102. Попов А. Гонение на православие и русских в Польше в XX веке. – Белград: [Б.в.], 1937. – 93 с.
 103. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. – М.: Республика, 1995. – 511 с.
 104. Преловська І.М. Благовісник УАПЦ. В.М.Чеховський(1876 – 1938) (біографічна довідка) // Бористен. – Дніпропетровськ, 2000. – №12(114). – С. 17–18.
 105. Преловська І.М. Огляд соборної діяльності УАПЦ впродовж 1921 – 1930 рр. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2003. – Ч. 1. – С. 461 – 467.
 106. Преловська І. Слідчі справи братів Чеховських як джерело вивчення біографій репресованих діячів УАПЦ (1921 – 1930 рр.) // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2003. – № 1. – С. 258 – 277.
 107. Преловська І. «Собор самопізнання» Української автокефальної православної Церкви // Людина і світ. – 2001. – № 6. – С. 30 – 33.
 108. Релігійні організації на Миколаївщині: історія та сучасність: Науково-популярний довідник. – Миколаїв: Вид-во МФ НаУКМА, 2001. – 248 с.
 109. Рожко В. Нарис історії Української православної церкви на Волині (870-2000). – Луцьк: Медіа, 2001. – 672 с.
 110. Савчук Б. За українську церкву (Національно-церковний рух на Волині у 20-30 рр. XX ст.). – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1997. – 116 с.
 111. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К.: Світ знань, 2004. – 912 с.
 112. Саган О. Традиції українського православ'я і богословська спадщина митрополита Василя Липківського // Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ – К.: Логос, 1997. – С. 101 – 107.
 113. Свитич А. Православная церковь в Польше и ее автокефалия // Православная Церковь на Украине и в Польше в XX столетии 1917 – 1950 гг. Сборник. – М.: Крутицкое патриаршее подворье: Общество любителей церковной истории, 1997. – С. 87 – 290.
 114. Силантьев В.И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е годы. – Харків: Харьковский государственный политехнический университет, 1998. – 201с.
 115. 133 Силантьев В.І. Влада і православна церква в Україні(1917 – 1930): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. – Х., 2005. – 38 с.
 116. Соловій М., священник. Доля УАПЦ Василя Липківського (На основі історичного твору В. Липківського) // Липківський Василь, митрополит. Відродження Церкви в Україні: 1917 – 1930. – Торонто: Добра Книжка, 1959. – С. 225–323.
 117. Стародуб А. Православна Церква в Польщі 1918-1922 рр.: юрисдикційний конфлікт через призму українських інтересів (На матеріалах архівного фонду Міністерства ісповідань УНР) // Всеукраїнська міжнародна християнська асамблея. Науково-практична конференція. – К.: [Б.в.], 1998. – С. 158 – 162.
 118. Стародуб А.В. Юрисдикційна політика Російської Православної Церкви 1917 –1921 років: український аспект: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 1999. – 212 с.
 119. Стоколос Н. Арсен Річинський і боротьба за українізацію Православної Церкви на Волині // Людина і світ. – 1998. – №2. – С. 33 – 37.
 120. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.). – Рівне: РІС КСУ – ППФ "Ліста – М", 2003. – 480 с.
 121. Стоколос Н. Українізація православ'я (з історії Православної церкви у 20 – 30 рр. XX ст.). – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 52 с.
 122. Стратонов І.А. Русская церковная смута. 1921 – 1931 // Из истории христианской церкви на Родине и за рубежом в XX столетии. Сборник. Материалы по истории церкви. Кн. 5. – М.: Крутицкое Патриаршее подворье, 1995. – С. 29–172.
 123. Титов В.Е. Православие. – М., 1967. – 334 с.
 124. Тригуб О.П. «Обновленський рух» у сучасній українській історіографії (1990–2002 рр.) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. – Миколаїв, 2003. – Т. 26. – Вип. 13. – С. 138–143.
 125. Тригуб О.П. «Українське оновлення» у другій половині 20-х рр. XX ст. (сторінки історії БОПУПАЦ) // Історична наука: проблеми розвитку. Матеріали конф. Новітня історія України. – Луганськ, 2002. – С. 60 – 64
 126. Тригуб О.П. Херсонський єпископ Прокопій та оновленський рух Півдня України (20–30-і рр. XX ст.) // Південний архів: Зб. наук. пр. (Історичні науки). – Херсон: Вид-во ХДУ, 2002. – Вип. IX. – С. 91–96.
 127. Турченко Ф., Ігнатуша О. Українська автокефальна // Вітчизна. – 1989. – № 12. – С. 166 – 175.
 128. Федорів Ю., священник. Історія Церкви в Україні. – Торонто, 1964. – 362 с.

129. Фомин К., прот. Попытки украинской церковной автокефалии в XX веке // Православная церковь на Украине и в Польше в XX столетии. 1917 – 1950 гг. – М.: Крутицкое патриаршее подворье: Общество любителей церковной истории, 1997. – С.9 – 85.
130. Форостюк О.Д. Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917 – 1941 роках: Монографія. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. – 166 с.
131. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнації Української Православної Церкви в пошуках «Константинопільського визнання». – Чикаго, Іллінойс – США: [Б.в.], 2002. – 621 с.
132. Цыпин В. История русской церкви 1917 – 1997. – М.: Изд. Спасо-Преображенского Валаамского мон., 1997. – Т. VII. – 831 с.
133. Шаповал Ю. Невідомі документи про УАПЦ у зв'язку зі справою “Спілки визволення України” // Український церковно-визвольний рух і утворення Української автокефальної православної церкви: Матеріали наук. конф. (Київ, 12 жовтня 1996) / За ред. А. Зінченка. – К.: Логос, 1997. – С. 163 – 173.
134. Шахназаров О.Л. Старообрядчество и большевизм // Вопросы истории. – 2002. – № 4. – С. 72 – 97.
135. Шитюк М. Церкви Півдня України у 20-ті роки XX століття // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2002. – Кн. 1. – С. 468 – 477.
136. Шишкин А.А. Сущность и критическая оценка «обновленческого раскола» Русской православной церкви. – Казань: Издательство Казанского университета, 1970. – 368 с.
137. Шкаровский М.В. Иосифлянство: течение в Русской Православной Церкви. –СПб.: Научно-информационный центр "Мемориал", 1999. – 400 с.
138. Шкаровский М.В. Обновленческое движение в Русской Православной Церкви XX века. – СПб.: [Б.в.], 1999. – 100 с.
139. Щербань М.О. Правове регулювання церковно-державних відносин у період непу // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів: Логос, 2004. – Кн. I. – С. 626 – 634.
140. Bociurkiw B. L'église ukrainienne orthodoxe autocephale en tant qu'aspect de la renaissance nationale et culturelle de l'Ukraine, 1917–1930 // La renaissance nationale et culturelle de l'Ukraine de 1917 aux années 1930. Actes du colloque. – Paris; Munich; Edmonton, 1986. – P. 77–104.
141. Dobrzyński Z. Prawosawni I grekokatolicy w dawnej Polsce. – Warszawska Metropolia Prawosławna, 1992. – 175 s.
142. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918 – 1939. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989. – 484 s.
143. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. – Kraków: Wyd. Literackie, 1989. – 468 s.
144. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich N.I. – Warszawa, 1992. – 317 s.

УДК 94:321.7 „19”

В. Чура

КОМПАРТІЙНА “ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ” ТА РОЗГОРТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НАПРИКІНЦІ 80-Х – ПОЧАТКУ 90 РР. XX СТ., (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАГАЛЬНОСОЮЗНИХ І РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ)

На початках загальнодемократичних перетворень в СРСР, союзні та республіканські періодичні видання однаково подають матеріали, які відображають задеклароване оновлення партії, а відтак, пов'язане з ним, розгортання національно-демократичного руху. Схвально у першому випадку та критично у другому. Однак, по мірі наростання антикомуністичних виступів, інтерпретація подій помітно різниться.

Центральна періодика не знаходить у собі сил відмовитися від великодержавницьких амбіцій. На противагу їй, республіканські газети та журнали увільняються від московського впливу і стають на державотворчі позиції.

Ключові слова: загальносоюзна преса, республіканські періодичні видання, демократизація КПРС, оновлення КПУ, національно-демократичний рух.

Централізація політичної та господарської влади в руках компартдержапарату спричинилася до узурпації останнім функцій Рад народних депутатів, і як наслідок – глибокої деформації у соціально-економічному розвитку Союзу РСР. Відтак, нагальною потребою “перебудови”, у другій половині 1980-х рр., стало проведення демократизації ідеологічного осердя країни – Комуністичної партії Радянського Союзу та її складової – Компартії України. Цей намір було задекларовано на XIX Всесоюзній партійній конференції у 1988 р.

Проте, перші кроки на шляху передачі влади від парторганів до Рад народних депутатів засвідчили, що КПРС не готова до здійснення радикальних перетворень і розцінює їх, як посягання на свій державний статус.

Дана наукова розвідка має на меті, спираючись на офіційну партійну періодику, простежити демократизацію компартії, а відтак розгортання антикомуністичних виступів наприкінці 1980 – початку 1990 рр.

На жаль, історіографія порушеного питання не знайшла відображення у працях українських істориків. Часткову увагу цій проблемі присвятили такі науковці як М. Карабанов [1], С. Кобут [2], В. Козуб [3], І. Кизименко [4]. Однак, спеціальні наукові публікації, присвячені зазначеній темі, відсутні.

Найбільшу інформаційну цінність представляють такі загальносоюзні періодичні видання, як друкований орган Центрального комітету КПРС “Правда”, орган Всесоюзної центральної ради професійних спілок “Труд”, “Рабочая трибуна” – газета соціального захисту трудівників, “Известия” Ради народних депутатів СРСР, “Комсомольская правда” – друкований представник ЦК ВЛКСМ.

Серед республіканських періодичних видань увагу привертають “Радянська Україна” та “Правда України” – офіційні Центрального комітету Комуністичної партії України, Верховної Ради і Ради міністрів Української РСР, “Робітничая газета” – видання Центрального комітету Комуністичної партії України, “Голос України” –

З М І С Т

Розділ 1. **ІСТОРІЯ УКРАЇНИ**

<i>Д.Вирський</i> УКРАЇНА В ПЕРШИХ „ПОЛОНІЯХ” (країнознавчі видання Я.А.Красінського та М.Кромера про українські землі)	3
<i>І.Вівсяна</i> ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ «УКРАЇНСЬКОГО П’ЄМОНТУ» У ВІТЧИЗНЯНІЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ (кінець XIX – початок XX ст.)	8
<i>Л.Шугасва</i> В ПОШУКАХ ІСТИННОГО ПРАВОСЛАВ’Я: КІНДРАТ МАЛЬОВАНИЙ	13
<i>А.Киридон</i> МЕНТАЛЬНІ ІМПЕРАТИВИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: «ЗСУВ ПАРАДИГМ» В УМОВАХ УТВЕРДЖЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ	16
<i>С.Шевченко</i> ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОПОМОГИ В ОДЕСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ	22
<i>В.Півоварчук</i> ЄВРОПЕЙСЬКІ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІ ЦЕНТРИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	25
<i>М.Гон</i> УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ І ЄВРЕЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	28
<i>О.Альошина</i> ДІЯЛЬНІСТЬ АРСЕНА РІЧИНСЬКОГО	31
<i>О.Гуменюк</i> СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	34
<i>Т.Карпукіна</i> ЗАКЕРЗОННЯ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ (1939-1941 РР.)	40
<i>Л.Заглинська, І.Бондар</i> ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1945-1953 РОКИ)	44
<i>Л.Паніна</i> РОСІЙСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА НА ЖИТОМИРЩИНІ У 50-80-х рр. XX ст.	50
<i>О.Лицук</i> ЗАСОБИ ПРОТИДІЇ АВТОКЕФАЛЬНИМ ЗМАГАННЯМ В УКРАЇНІ З БОКУ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ (1990-1992 РР.)	53
<i>О.Ворон</i> РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА У КОНТЕКСТІ ПЕРЕДВИБОРЧИХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНИ	58
<i>Ю. Вільховий</i> РОЗВИТОК ЦЕРКВИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТІЯН-БАПТИСТІВ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	61
<i>А. Гуз</i> ПОЛІТИКА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ШКІЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ (КІНЕЦЬ XX СТ. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)	65
<i>В.Васюк</i> БАЗОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ Й ЕВОЛЮЦІЯ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН	69
<i>О.Коржик</i> ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИЦТВ УКРАЇНИ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА	72

Розділ 2. **ІСТОРІЯ ВОЛИНІ. КРАЄЗНАВСТВО**

<i>С. Прокопчук</i> БЕРЕСТЕЦЬКА БИТВА 1651 РОКУ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XVII – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ	76
<i>Н.Мельничук</i> ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНОГО ГІМНАСТИЧНОГО ТОВАРИСТВА „СОКОЛ”	83
<i>Б.Бойко</i> ПОЧАТКОВА ОСВІТА НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.	85

<i>О.Шмид</i> ЧЕСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ВОЛИНИ У 60-70-Х РР. ХІХ СТ.	88
<i>І.Мілясевич</i> НАРОДНІ БІБЛІОТЕКИ ВОЛИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	93
<i>Г.Капустін</i> ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БРАТСТВ НА ВОЛИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	98
<i>О.Дем'янюк</i> СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ВОЛИНИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ НАВЕСНІ 1917 РОКУ	102
<i>В.Панасюк</i> УКРАЇНСЬКА ШКІЛЬНА СПРАВА НА ВОЛИНИ У 1920–1939 РОКАХ: ЕТНОПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ	107
<i>Ю.Крамар</i> ПОЛІТИКА ВОЄВОДСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ Г.ЮЗЕВСЬКОГО ЩОДО ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ВОЛИНИ У 1920-1930-Х РР.	111
<i>В.Борщевич</i> ОБРАЗКИ ПОВСЯКДЕННОСТІ ПРАВОСЛАВНИХ СВЯЩЕНИКІВ ВОЛИНИ 20-30-Х РР. ХХ СТ.	115
<i>Ф.Рябчикова</i> ВИДИ ТА ФОРМИ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ В ЕТНОГРАФІЧНОМУ ВІДДІЛІ ВОЛИНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ	119
(1920 – ПОЧ. 1930-Х РР.) <i>В.Доброчинська</i> РІВНЕНСЬКА УКРАЇНСЬКА ГІМНАЗІЯ (1923–1939)	123
<i>Я.Цецик</i> ПОЧАТОК ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО ОБ'ЄДНАННЯ НА ВОЛИНИ (1925-1928 РР.)	128
<i>В.Ковальчук</i> СТЕПАН КОВАЛЬ ("РУБАШЕНКО") – КОМАНДИР ЗАГОНУ УПА "КОТЛОВИНА" НА ВОЛИНИ	135
<i>О.Ленартович</i> ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНИХ СТРУКТУР НА ВОЛИНИ У ПЕРІОД РАДЯНІЗАЦІЇ 1939-1941 РР.	138
<i>Т.Самсонюк</i> ЖІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ РЕПРЕСІЙ НКВС НА ВОЛИНИ (1939-1941 РР.)	142
<i>В.Писцьо</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ В КОНТЕКСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ НА РІВНЕНЩИНІ	147
<i>А.Жив'юк</i> ПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ В м.РІВНОМУ В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (сер. 1941 – поч. 1942 рр.): СТОРІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ УРДВ	151
<i>С.Шульга</i> АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ ВОЛИНСЬКИХ ЧЕХІВ	156
<i>В.Борщевич</i> ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ВОЛИНИ 40-Х – 80-Х РР. ХХ СТ.	159
<i>П.Савчук</i> ОБЛАШТУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ПОЛЬЩІ І ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД	164
<i>Г.Борейко</i> КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПРОЦЕСИ РІВНЕНЩИНИ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙНОСТІ: 50-60 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ	168

Розділ 3.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ.

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

<i>В.Ореховський</i> ПОШИРЕННЯ ХРИСТІАНСТВА ТА "ВЕЛИКЕ ПЕРЕСЕЛЕННЯ НАРОДІВ" (IV – VII ст.)	172
<i>Т.Олексієвець</i> ПРАГА X-XIII СТ.: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МІСТОУТВОРЕННЯ	176
<i>Р.М.Постоловський</i> ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ ЧЕСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНО- ДЕМОКРАТИЧНИХ ІДЕЙ І ТРАДИЦІЙ	179
<i>Г.Хлібовська</i> НІМЕЦЬКЕ ПИТАННЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ДИПЛОМАТІЇ КІНЦЯ 40-Х – ПОЧАТКУ 70-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ	183

<i>І.Петлюк</i> НАЦІОНАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАРОДІВ БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ: ПРОБЛЕМА ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ (1875-1914 РР.)	188
<i>Л.Валух</i> ГЕЛЬГОЛАНДСЬКО-ЗАНЗІБАРСЬКИЙ ДОГОВІР (1890 р.): ПОЛІТИЧНА ОЦІНКА В АНГЛІЇ	191
<i>Н.Плюта</i> СПРАВА ДРЕЙФУСА У КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДИСКУСІЙ У ФРАНЦІЇ	195
<i>Т.Чаркіна</i> ПОГЛЯДИ М.ВЕБЕРА НА ЗАРОДЖЕННЯ КАПІТАЛІЗМУ	198
<i>С.Троян</i> ПЛАНІ СТВОРЕННЯ “МІТТЕЛЬЄВРОПИ” У ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст.	200
<i>Б.Бернадський</i> ДІЯЛЬНІСТЬ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ РОЗВІДОК НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	205
<i>О.Ворон</i> ПРОЦЕС ТВОРЕННЯ СПІЛКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1918 – 1938 рр.)	211
<i>М.Боровець</i> РЕАКЦІЯ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ НА ПОДІЇ МІОНХЕНСЬКОЇ ЗМОВИ	215
<i>О.Дукмас</i> ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ КРИТЕРІЙ ЦЕНТРАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ	217
<i>О.В.Іванченко</i> СПІВПРАЦЯ ВИШЕГРАДСЬКИХ ДЕРЖАВ У ГРУПІ В ПЕРІОД З 1991 ПО 1995 РІК	221
<i>І.Мартинчук</i> СЛОВАЦЬКО-УКРАЇНСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО У 1993-2000 РР. У КОНТЕКСТІ ВІДНОСИН З РОСІЄЮ	224

Розділ 4.

ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ ТА ПРОЦЕСИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ. МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

<i>Т.Ковальчук</i> ІСТОРІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ІВАНА ФРАНКА	227
<i>С.Грипич, О.Граб</i> КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ)	231
<i>С.Чибирак</i> ПОСТАТЬ ПАВЛА ПЛАТОНОВИЧА ЧУБИНСЬКОГО В РАДЯНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ	237
<i>А.Кукуруудза</i> ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ПРАВОСЛАВ'Я НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ 20-Х РР. ХХ СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	241
<i>В.Чура</i> КОМПАРТИЙНА “ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ” ТА РОЗГОРТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНОГО РУХУ НАПРИКІНЦІ 80-Х – ПОЧАТКУ 90 РР. ХХ СТ., (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАГАЛЬНОСОЮЗНИХ І РЕСПУБЛІКАНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ).....	249
<i>Ю.Олексін</i> МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ РИС ГРОМАДЯНСЬКОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ	253
<i>Л.Шинкаренко</i> РАДЯНСЬКА ТА РОСІЙСЬКА ІСТОРИОГРАФІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ СКЛАДОВИХ НОВОГО КУРСУ Ф.Д. РУЗВЕЛЬГА	259
<i>І.Десятничук</i> КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОГО РУХУ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» В КОНТЕКСТІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЇЇ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ	261
<i>Г.Новічков</i> ПОПУЛІЗМ У ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ	266
<i>К.Цинк</i> ПРАВА ЛЮДИНИ І РЕПРОДУКЦІЙНЕ КЛОНУВАННЯ ЛЮДСЬКИХ ІСТОТ	270
<i>Є.Єсталь</i> ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПОЛІТИЧНІ СВОБОДИ В АВТОБІОГРАФІЧНИХ НАРИСАХ КОЛИШНІХ ДІЯЧІВ НЕЗАЛЕЖНОГО САМОВРЯДНОГО ОБ'ЄДНАННЯ «СОЛІДАРНІСТЬ»	275
<i>В.Мандрагеля</i> МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА: ІНТЕГРАТИВНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ	279

Розділ 5.

МАТЕРІАЛИ П'ЯТОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ СТУДЕНТІВ, АСПРАНТІВ ТА МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ „ЕВОЛЮЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО МИСТЕЦТВА” ЗА НАУКОВИМ НАПРЯМОМ: „КІННОТА У ВІЙНАХ: ВІД ДАВНИНИ ДО СУЧАСНОСТІ” (РІВНЕ, 27 – 28 ЛИСТОПАДА 2008 р.)

<i>А.Поспелов, В.Шляпкин</i> ФОРМИ ДІЙСВИЙ КАВАЛЕРИИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЯПОНИИ V-XVII ВВ.: ВЗГЛЯД ЕВРОПЕЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ	283
<i>Р.Савчук</i> ДО ПИТАННЯ ПРО ВІЙСЬКОВІ СИЛИ У ДІЯЛЬНОСТІ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII СТ.	287
<i>А.Харук</i> КОНЦЕПЦІЯ „КАВАЛЕРІЙСЬКОГО ЛІТАКА” ТА СПРОБИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	290
<i>А.Дергачёва</i> КАВАЛЕРІЯ СТРАН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ НАКАНУНЕ І В ПЕРІОД ВТОРОЇ МИРОВОЇ ВОЙНИ: СОСТОЯНИЕ І РАЗВИТИЕ	293
<i>А.Поспелов</i> КАВАЛЕРІЙСЬКІ І БРОНЕКАВАЛЕРІЙСЬКІ ПОДРАЗДЕЛЕННЯ ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ І НЕОФИЦИАЛЬНЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАНИЙ В ВОЕННЫХ КОНФЛИКТАХ ПОСЛЕДНЕЙ ЧЕТВЕРТИ XX ВЕКА	296

Розділ 6.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ, РЕФЕРАТИ, ОГЛЯДИ

<i>Б.Савчук, П.Савчук</i> ПРО ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО. (ПРИЩЕПА БОГДАН, ПРИЩЕПА ОЛЕНА. ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ВОЛИНИ: НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК Б.А.Прищеп, О.П.Прищеп. – Рівне: ПП ДМ, 2008. – 352 с.; іл.	299
<i>О.Дем'янюк</i> ВОЛИНСЬКА ПЛАСТОВА МОЛОДЬ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ 20-30-Х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ (Рец.: Візитів Ю.М. Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період: Монографія. – Рівне-Львів, 2008. – 180 с.)	301
<i>Р.Давидюк</i> ПУБЛІЦИСТИКА УЛАСА САМЧУКА 1941-1943 РОКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (Рецензія: Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941-1943 років / упорядник А.Жив'юк. – Рівне: ВАТ „Рівненська друкарня”, 2008. - 456 с. з іл.)	302
<i>В.М.Шеретюк, П.О.Савчук</i> СПОГАДИ УКРАЇНИКИ (Рецензія.: Білашевич-Кузич Л.І. Сибірська сага. – Косів: писаний камінь, 2008. – 376 с. Упорядник та літературний редактор Галина Білавич.)	303
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	306
ЗМІСТ	308

Наукове видання

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 15

Відповідальний за підготовку збірника до видання – С.С. Троян

Комп'ютерна верстка – С.С.Троян, О.Ю.Третяк

Обкладинка – О.Я.Тарасюк

Підписано до друку 25. 03. 2009 р. Папір офсетний. Гарнітура “Times New Roman”.
Наклад 100. Обліково-видавничих аркушів 31,7. Віддруковано засобами оперативної
поліграфії ПП Самборський І.О., вул. Толстого, 3, м. Рівне, Україна, 33028.

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне:
РДГУ, 2009. – Випуск 15. – 311 с.